

Napakah in Popotovanju so neposredno prenesene iz Vukovih kritičnih spisov, na primer misel o čistem jeziku kmečkega prebivalstva na podeželju, daleč od velikih mestnih središč in pa o pokvarjenem jeziku v potujčenih mestih.

Vuk Karadžić je tudi med prvimi raziskovalci bolgarskega jezika in ko se je v našem času makedonski narod nacionalno in jezikovno emancipiral, se je v graditvi literarnega jezika koristno učil pri Vuku Karadžiću.

Boris Urbančič

NAŠ NOVI PRAVOPIS

SP 1962 ima štiri predhodnike (plus šolsko izdajo 1938) in vsak je po svojem izidu sprožil vrsto člankov in kritik ali celo polemik ter bolj ali manj razgibal vso javnost. Tudi po tem zadnjem ni bilo in ni moglo biti drugače. Jezikovna vprašanja imajo tako pomembno mesto v nacionalni kulturi, da zanimanje zanje ne more biti omejeno samo na ozek krog strokovnjakov in tistih, ki jim je pisanje stalno opravilo, temveč pritegujejo pozornost mnogo širšega občinstva. O novem Pravopisu in ob njem je bilo v teh dveh letih izrečenih že dokaj pripomb in tudi hvale, snovi za razmišljanje pa je ostalo še kljub temu dovolj.

Predzadnji SP je izšel leta 1950 in je bil v rabi dvanajst let. Za pravopis to ni veliko, vendar se naš priročnik ne krije povsem z naslovom. Kot izvemo v navodilih za uporabo novega SP, izhajata obe zadnji izdaji iz istih načel, le da sedanja »še bolj izčrpno obravnava vsa tri področja: slovar, pravorečje in pravopis.«

Neslovarski del (Uvod) ima v novem SP skoro podvojen obseg. Namesto napotkov za zborna izreka na necelih treh straneh v SP 1950 (str. 54—56) ima novi SP obsežni poglavji *Govor in izreka* (str. 13—27) in *Poudarek* (28—32). Precej razširjena so tudi pravila o domačih in tujih lastnih imenih, novo pa je kratko poglavje o pogovornem jeziku in na koncu knjige med dodatki seznam pogosteje rabljenih kratic in korekturna znamenja.

Slovar sam je razširjen za četrtno in je s 27.000 gesli in 100.000 besedami ter okoli 200.000 zvezami, dvojnicami in pomenskimi odenki precej več kot samo pravopisni slovar. Kako se je povečal v primeri s SP 1950, naj pokaže primerjava gesel pod *ma-*. SP 1962 ima tale nova gesla: macerirati, Mach, Mácha, Mačva, madame, made, madron, maestral, maestro, Magalhaes, Magellan, Magirus, magistrala, magot, Mahdi, Mahnič, mahonija, mahorka, Maia, maja, Majda, majer, Maji, major, majorat, majordom, Majorjorka, makako, maketa, makija, makniti, mako, Makole, Malaja, malakologija, maliciozen, malič, maligan, malokaj, Malorus, malverzacija, Mana, manager, mandragora, maneken, Mangart, mango, maniheizem, Manila, maniok, manko, manliherica, Mantineja, mantisa, manual, Maori, marabu, marcialen, Marconi, marengo, marešalo, Margareta, Maribor, marina, marinada, marinizem, Marius, Marjana, Marjeta, Mark Avrel, markirati, Markomani, marksist, marlitovka, Marmont, marmotica, maroder, marof, maronit, marsala, Marshall, Martialis, martirij, martoloz, Martuljek, Maruša, marža,

maskota, masohist, mastikator, mastiks, mastitis, mastodont, masturbacija, maškara, Matajur, maternica, Matevž, matija, matirati, Matjaž, Matuzalem, Mavčiče, Maverlen, mavžati, mazivo, mazut. Nekatera teh gesel so se v SP 1962 samo osamosvojila, npr. magistrala, ki je v SP 1950 pod magistrale, idr. V SP 1950 je pod *ma-* 255 gesel, v SP pa 345.

Kako so obdelana posamezna gesla, naj pokaže geslo *maček* v zadnjih dveh SP.

1950

maček -čka *m*, máčkov -a -o; máčka -e ž, máčkin -a -o, máčji -a -e: ~i rod, ~e solze, po máčje komu zagosti; máčica -e ž, máčkica -e ž, máčjak -a *m* = máčkovec -vca *m*, máčkar -ja *m*, máčkarica -e ž, mačkón -a *m velik maček*, mačè -éta *s*

1962

maček -čka *m* 1. žival, 2. kavljasto orodje, 3. sidro, 4. mošnja za denar, 5. apneni ~ *min. ipd.*: ~ praska, kupiti ~a v vreči, ~a spustiti, vreči, zasaditi; ladja na ~u stoji je *zasidrana*; to je star, zvit, skušen ~, ~a imeti, preganjati *zdraviti slabo počutje*, moralni ~; máčkov -a -o máčka -e ž; ~o boš dobil *nič*, morska ~ (*riba*), máčkin -a -o: ~e solze, máčji -a -e: ~i rod, ~a godba, po ~e komu zagosti, ~e srebro, ~e zlato (sljuda), máčica -e ž: vrbove, leskove ~e, máčkica -e ž, máčjak -a *m* (govno), máčkovec -vca *m bot.*, mačkast -a -o: je ves ~ *zdelan po krokanju*, mačkón -a *m velik maček*, mačè -éta *in máče -ta s*; mačák -a *m*

Obseg SP 1962 in obdelava gesel z bogato frazeologijo pomeni gotovo važen doprinos naši leksikografiji. Naj bodo sicer kritične pripombe k Pravopisu še tako upravičene in še tako številne, tega dejstva ne morejo spremeniti.

Pripombe pa se lahko začno že kar ob naslovu. Delo ni bilo zamišljeno samo kot pravopisni (in pravorečni) priročnik, ampak tudi kot slovar knjižne slovenščine (prim. A. Bajec, *Pred izidom novega Pravopisa*, JiS VII, št. 1). Če bi bila knjiga to, kar napoveduje njen naslov, bi bil lahko uvod za polovico krajši, slovar pa za tri četrtine. Uvod bi obsegal samo pravopisna in event. pravorečna pravila, slovar pa bi se omejil na tiste besede, ki bi utegnile povzročati težave ali dvome zaradi pisave, izreke, dvojnic ali raznih oblik. Tako nekako so sestavljeni ti priročniki drugod.

Bolj na mestu bi bil tedaj za SP, kakršen je zdaj, naslov *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, zlasti še, ker vsak slovar sodobnega jezika za potrebe prakse vključuje tudi pravopisna in pravorečna opozorila. Kljub temu je SP 1962 (kakor tudi že SP 1950) podoben besednjaku le po obsegu, sicer pa mu manjkata dve bistveni stvari. Medtem ko dvojezični slovarji tolmačijo besede s prevodi, jih enojezični praktični slovarji razlagajo z opisi, definicijami, sinonimi in antonimi. Naš SP pa je v tem sila nedosleden. Poleg tega razen izjemoma ne označuje frekvence besed in pripadnosti jezikovnim plastem in stilom, tako da se razni stilizmi, izrazi, ki prihajajo iz rabe, lokalizmi, pogovorne in druge neknjižne besede navadno sploh ne ločijo od nevtralnih.

Tako naš SP, ki je hotel biti slovar in pravopis (s pravorečjem) obenem, ni zdaj niti eno niti drugo.

Očividno je, da je manjkal avtorjem jasen koncept, kaj naj vsebuje ta praksi namenjeni jezikovni priročnik. Poglavje *Govor in pisava* je sicer zanimivo, toda praktični rabi večinoma odmaknjeno razpravljanje. Težko bi utemeljili, zakaj je bilo potrebno poglavje o pogovornem jeziku. To ni knjižni jezik, ampak posebna tvorba kakor slang, argot in dialekt, vendar o teh ne dobimo pojasnil. Pač pa poznamo v sami knjižni slovenščini njeno bolj sproščeno inačico, značilno za govorjeni jezik. Če so naš hoteli avtorji poučiti o pogovornem jeziku, bi nas morali toliko prej o govorjeni knjižni slovenščini. Poglavje o nekaterih priponah sodi v slovnico. — Podobno je v slovarju: v njem so dobile prostor ozko strokovne besede, npr. kljukičar (svinjska glista), keratitis (vnetje roženice), kolenhím (rastlinsko tkivo), koacervati (biol.), móho (geol.), trahéja (sapnik pri žuželkah) itd.; potencialne besede, npr. pripogibec, pripogljaj, pripogiben, pripogibljiv, pripogibljivost, pripogibovati, pripogibovanje itd.; pretirano skrbno zbrana množica imen iz klasiike, npr. Porcius (rim. os. ime), Smerdis (Kirov sin), Strabon (grški geograf), Tánagra (stgr. mesto), Teirésias (grški vedež), Tempa (soteska v Tesaliji), Trinákrija (gr. ime za Sicilijo), Ulpianus (rimski jurist) itd., torej bi morala biti uvrščena tudi takšna, današnjemu času bližja imena, kakor so Britten, Pearl Buck, Camus, Gaughin, Van Gogh, Hindemith, Priestley, Thackeray, Brazzaville itd., a jih v slovarju ni, saj SP ni leksikon, vsekakor pa manjkajo pravopisno zanimiva imena Conacry (Conakry, Konakry?), Kartum (Hartum?), Formosa (Formoza?) ipd.; vulgarizmi, ki jih nihče ne zapiše; lokalizmi, npr. bedenica (narcisa), camelj (kembelj), gncati (obotavljati se), kalina (luža, blato, mlaka), kolehati se (tresti se, vleči se) itd.; drugi izrazi, ki niso last knjižne slovenščine, npr. brezobrazen, glaževina, k nogam iti, kovter, nasamariti, nasankati se (= nasmoliti se), nastradati, porajtati, šomošter, špaga, špricati (šolo), šterna itd.

Tako je nastal iz Pravopisa omnibus, v katerem je brez sistema zbrano bogato gradivo, ki pa je bolj vplivalo na obseg knjige kakor na njeno uporabnost. V tem pogledu je novi SP korak nazaj od prejšnjega, ki ima sicer iste pomanjkljivosti, toda v manjši meri.

Poleg že omenjenih razširitev v uvodu in slovarju prinaša SP 1962 nekaj reform. Edina večja novost, nanašajoča se na nekaj tisoč besed, je tisti nesrečni »bravec«, ki pa ga je javnost odklonila. Vse drugo je ostalo bolj ali manj neopazeno: dublete v adverbialnih komparativih (laže in lažje, bolje in boljše), nekatere akcentske dublete, pisava velike začetnice pri stvarnih lastnih imenih, pisava nekaterih števnikov in prislovov, nekoliko poenostavljeno deljenje besed itd. (Glej več o tem A. Bajec, *Pred izidom...*)

Če ocenjujemo vrednost SP 1962 in njegov pomen za našo jezikovno prakso, moramo osvetliti predvsem načela, ki so vodila njegove avtorje pri obravnavanju jezikovnega materiala. Tuintam govore o njih navodila in uvod SP, še določneje članek A. Bajca, *Pred izidom...*, največ pa pove seveda njihova realizacija na gradivu samem.

V navodilih in uvodu se avtorji večkrat sklicujejo na princip splošne rabe: »Tako se imena v splošni rabi tudi največkrat izgovarjajo« (str. 5); »Raba je uveljavila...« (21); »Vendar je raba odločila...« (22); »Raba je razvila tudi dvojnice...« (28); »Danes se tudi pri prvih raba nagiblje...« (31); »Raba je uzakonila...« (50); »Raba je ustalila...« (53) itd. A. Bajec v svojem članku

izrecno pravi, da sloni SP »na splošni rabi v pisanju, kakor jo kaže poldrugi milijon listkov pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, izpisanih iz avtorjev zadnjih 70 let.« Ker pa je raba često zelo različna, je po besedah A. Bajca odbiral SP samo tisto, čemur je pritrdila večina. Glede uvoda še pravi: »Obravnava vsa pomembna pravopisna in pravorečna vprašanja, šele z njim dobi slovar pravno vrednost. Uvod ubira srednjo pot med tremi načeli, ki usmerjajo vsak pravopis: to so ustaljena raba (tradicija), nujno spreminjanje vsakega živega jezika pa poenostavitev pisave in knjižne izreke.«

Avtorji SP po vsej priliki mešajo pravopisna vprašanja s slovničnimi, leksičnimi in stilističnimi. Zato so prezrli, da zahteva različnost nalog, ki so si jih zastavili v SP, različno obravnavanje gradiva. Pravopisna pravila uravnavajo razmerje med govorjeno in pisano besedo. Pravopis temelji na lastnem, pravopisnem sistemu, zakoreninjenem v tradiciji (izraz *ustaljena raba* ni dober, ker bi ga utegnili zamenjati s *splošno rabo*), in njegova naloga je, čim boljše služiti branju zapisanega teksta in zapisovanju govorjenega. To pomeni, da mora biti enostaven in pregleden, lahko priučljiv za vsakogar, ki piše. Pravopisna vprašanja so predvsem praktično-tehnične narave in so z jezikovnim sistemom povezana le v manjši meri. Često se poudarja, da je pravopis stvar konvencije, dogovora med pišočimi ljudmi, zato so pravopisne komisije navadno sestavljene iz jezikovnih teoretikov in praktikov (književnikov, prevajalcev, novinarjev). Slovničarji le preradi rešujejo pravopisna vprašanja s slovničarskimi merili in s tem po nepotrebnem komplicirajo pravopis. To nam potrjujejo vsi naši dosežki pravopisi.

Z novo izdajo SP se nismo še nič približali poenostavitvi pisanja sestavljenih krajevnih imen, četudi je na dlani, da pri sedanjih zmešnjavi ne moremo ostati (npr. Škofja Loka: Velika loka; Nova Gorica: Kamna gorica). Treba se bo resno zamisliti ob predlogu geografov, da naj bi se čim dosledneje uvedla velika začetnica tudi pri drugem delu krajevnega imena. — Novost, da je treba pisati v bodoče *okrožno sodišče v Ljubljani, beneška četa* ipd., namesto *Okrožno sodišče v Ljubljani, Beneška četa*, bo zanesljivo povzročala težave, zato bi jo bilo treba preklicati. — Druga novost, pisava *temno rdeč, svetlo siv* (po prejšnjem SP *temnordeč, svetlosiv*) je v nasprotju z živo tendenco v jeziku, da si išče za en pojem eno besedo, če ne gre drugače, vsaj optično. SP pa se ravna po načelu, da naj se pišejo narazen besede, ki so ohranile lasten poudarek. Vendar tudi v tem primeru nima čisto prav, ker je možen izgovor z enim samim akcentom, namreč na prvem zlogu. Deljenje besed je sicer po novem enostavnejše, vendar bi smeli še zdaj deliti samo *se-stra* in *ses-tra*, ne pa tudi *sest-ra*, samo *var-stvo*, ne pa tudi *vars-tvo* in *varst-vo*. Če bi pri sestavljanju našega SP sodelovali praktični ljudje, podobnih določil najbrž ne bi bilo.

Ni naloga pravopisa, ugotavljati splošno rabo in jo potem kodificirati, kakor se dela v slovnici, slovarju in pravorečju, ampak določati pisno podobo jezika, kakor najbolje ustreza dani jezikovni situaciji. Pravopisna določila se ob svojem nastanku ne opirajo na splošno rabo, dobijo pa normativno vrednost, če jih splošna raba potrdi. Zato je v svetu navada, da vsaj večje nameravane pravopisne spremembe predhodno predložijo javnosti v diskusijo (»priprava konvencije«).

Pravopisnih in jezikovnih vprašanj torej ne smemo mešati in ne moremo enako reševati. V tem je pogršel že A. Breznik, ki je postavil splošno rabo kot »najvišji in edini kriterij pravopisa.« (DiS 1914, 237.) To načelo, ki se ga niti sam

ni držal, teoretično nikoli ni bilo ovrženo: »V najnovejši dobi, v zadnjih 40 letih, je zmagalo moderno načelo, da je pravopisno pravilno vse tisto, kar se je v splošni rabi sprejelo, ne glede na to, ali je etimološko pravilno ali ne. To načelo je poudaril Anton Breznik v monografiji *Razvoj novejše slovenske pisave* pa Levčev *Pravopis*.« (F. Tomšič, *Razvoj slovenskega knjižnega jezika* v *Zgodovini slovenskega slovstva* I. SM 1956, 26.) Kakor smo videli, je bilo proglašeno tudi za vodilno načelo novega Pravopisa, vendar mu na srečo njegovi avtorji v pravopisnih zadevah niso sledili.

Vzemimo za primer pisavo tujk. SP 1962 (in tudi že SP 1950) se tu ne ravna po načelu splošne rabe, ampak po najbolj smotrnem pravilu (»konvenciji«), da jih pišemo v izvorni obliki, če se rabijo v ozkem krogu strokovnjakov ali družbe, da pa naj se pisava prilagodi izreki, če so v bolj pogosti rabi (str. 67—68). Tako pišemo originalno npr. *bridge*, *cocktail*, *foyer*, *gentleman*, *pizzicato* itd. Pri izrazih, ki še niso povsem domači, navaja SP obe obliki, npr. *charter* in *čarter*, *debut* in *debi*, *leader* in *lider*, *whisky* in *viski*, *whist* in *vist*, *weekend* in *vikend*, *yankee* in *jenki*, *yard* in *jard* itd. Domačo obliko so dobile npr. *tujke* *bazen*, *bife*, *bifteč*, *kancler*, *kavzalen*, *pavza* itd. Kako hitro se udomačijo besede, ki pomenijo predmete široke potrošnje, nam kažeta *najlon* in *tranzistor*. Medtem ko SP 1950 prve besede še ni zabeležil niti v izvorni niti v podomačeni obliki, je v sedanjem že samo *najlon*. SP 1962 pozna le *transistor*, danes pa že rajši ne pišemo več tako (prim. npr. črtico *Tranzistor* S. Rozmana v *Delu* 25. 8. 1963). Vendar v izvajanju omenjenega pravila naš SP ni dosleden. Tako je zabeležen na primer po naše *plenêr* strokovni izraz iz slikarstva (*plein air*), medtem ko naj bi se po SP pravilno pisalo *magazin* (**magacin*), *spediter* (⁰*špediter*), in je napačno *špedicija* (→ *spedicija*), čeprav je dovoljeno *špecerija* (oblika *spec-* ni zabeležena); po nepotrebem je *benzin* poleg *bencin*, in nerazumljivo je, zakaj sta *konzerva* in *konzum* označena kot ljudska izraza (knjižno *konsum*, *konserva*), čeprav se po drugi strani kot edine oblike navajajo *rezerva*, *konzilij*, *konzorcij*, *konzul*, *konzultacija*, *konzonant* itd. V tujkah z izvorno konzonantično skupino *sp*, *st* in *ns*, ki jih mi tako malo, bi bilo treba bolj odločno prilagoditi pravopis izreki. Še večja nedoslednost je pisava *-ia-*, *-ie-* itd. za govorjeno *-ija-*, *-ije-* ... (*socialen*, *pieteta* itd.). Ta pisava je — po zaslugi Pravopisov — dokončno zmagala šele v zadnjih desetletjih (Glonarjev *Slovar slovenskega jezika* iz 1936 ima dosledno *-j-*), ostalo je le nekaj posameznih izjem (*hijacinta*, *tercijalka*, *hijena*, *milijon*, *misijon*, *špijon* ipd.) in vsa feminina s končnico *-ija*: *materija* (toda *material*), *melodija* (toda *melodiozen*) itd. Zdaj nam ne kaže več drugega, kakor pri tem ostati.

Vse drugačna je vloga splošne rabe na drugih dveh področjih naše knjige, v pravorečju in slovarju. Pravorečje ugotavlja in normira knjižno izreko, pri čemer se opira na kultivirano govorico, zavestno dvignjeno nad jezikovne značilnosti lokalnega in socialnega okolja. Praktični slovar pa inventarizira, razlaga in v našem primeru tudi normira besedni zaklad knjižnega jezika. Za uspešno izpolnitev teh nalog je princip splošne rabe, na katerega se sklicujeta tako naš priročnik kakor članek A. Bajca, nadvse pomemben. Zdi se pa, da je okrog tega še kopicica nejasnosti.

Videli smo, da se naš SP pogosto, a navadno na nepravem mestu, tj. v pravopisnih vprašanjih, sklicuje na ta kriterij, enako tudi A. Bajec. Nasprotno pa nam na primer reforma bralec-bravec kaže, da ga njeni avtorji tedaj, ko bi bilo treba, niso upoštevali, zaradi česar so nastale znane neprijetnosti. Prav ta poskus reforme in trdovratno vztrajanje pri nji nas opozarja, da jim kriterij

splošne rabe ni prav jasen. To trdovratnost si kajpada lahko tudi drugače razlagamo, eno pa je gotovo: ni točna trditev v članku *Pred izidom novega Pravopisa*, da SP »sloni na splošni rabi . . .«, in tudi ni mogla biti resno mišljena, če je isti avtor deset mesecev kasneje v polemiki zaradi »bravca« pisal: »Goli princip uzusa se kaj lahko sprevrže v anarhijo, saj jezikoslovec baje ne sme drugega kakor čakati, da bo še nekaj več Slovencev iznašalo predloge, se izjasnjevalo, govorilo po tem vprašanju, dvomilo v kaj, potem pa potrditi ‚splošno‘ rabo«. (Še zadnjič o bravcu. Delo, 4. 8. 1962.) Splošna raba seveda ne bi govorila v prid »bravcu«, zato je skušal njegov zagovornik ta princip osmešiti, kar pa ga spravljala v neroden položaj, ker še ni tako dolgo, kar je odločno pribil: »Naj bo oblika zgodovinsko še tako neupravičena, če jo je posvetila stoletna raba, mora ostati.« (*Rast slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana, 1951, 4.) Ta citat govori proti »bravcu«, kot da je bil napisan nalašč zaradi njega. Reforma se namreč sklicuje med drugim na zgodovinsko upravičenost v-ja (SP 1962, 72), pisava z l-om pa je v navadi sto let. Da zagotovila o naslonitvi Pravopisa na splošno rabo ne smemo jemati preveč dobesedno, je razvidno tudi npr. iz navodil SP na str. 5, kjer bemo, da so akcentske dvojnice v SP utemeljene »bodisi v zgodovinskem razvoju ali v knjižni rabi.« Prav tako s splošno rabo nima nič skupnega v članku *Pred izidom . . .* pojasnjeno stališče avtorjev SP, da tujk v glavnem ne priporočajo, in da so izposojenke in kalke dovoljevali le, če so bili prepričani o njihovi potrebnosti. Načelo kolektivne rabe je bilo tako dejansko zamenjano z merilom individualne presoje in SP je postal bolj ali manj izraz okusa njegovih avtorjev.

Toda naš priročnik ima normativen značaj, to se pravi, da naj bi se po njem ravnali vsi pišočci Slovenci. Ker pa vemo, da se prisiliti ne da ničesar, bi smele biti kodificirane le take oblike, ki so sprejemljive za vse ali skoro vse Slovence s kultiviranim jezikovnim čutom. Usoda naših dosedanjih jezikovno-normativnih del nas uči, da je mogoče to doseči le s čim popolnejšo izključitvijo subjektivnih vidikov.

Za priročnik, kakršen je naš Pravopis, je nadvse važno, kako pojmuje knjižno normo. SP 1962 razlaga besedo *norma* kot *vodilo, pravilo*. Dodali bi še: ki ga občutimo kot občeveljavno, obvezno. Knjižna norma predstavlja vrhu tega objektivizirano stanje knjižnega jezika v nekem času, zajeta pa je bolj ali manj točno v jezikovnih priročnikih. Bolj ali manj točno zato, ker priročnike pišejo posamezniki. Tudi če jih je več, so to še zmerom posamezniki, ki imajo omejeno sposobnost objektivnega spoznanja. Norme se v zavesti družbe oblikujejo v dolgotrajnem zgodovinskem razvoju. V jeziku ima vsak dialekt svojo normo in prav tako kultiviran knjižni jezik. Pogovorna slovenščina je relativno mlada jezikovna zvrst, zato nima trdnih oblik in trdne norme.

Jezikoslovec si torej knjižne norme ne more izmišljati, ampak jo ugotavlja. Predvsem in pretežno ugotavlja. V jeziku se stalno nekaj dogaja, procesi se spočenjajo, en jezikovni pojav se križa z drugim, funkcije jezikovnih sredstev se spreminjajo, nastajajo nove potrebe itd. Ta dinamičnost ne dovoli jezikoslovcu, da bi bil vseskozi samo pasiven opazovalec in registrator, ampak ga sili, da na normo tudi vpliva, vendar izključno le v mejah sistema, tendenc in komunikacijskih potreb jezika. Tako jezikoslovec včasih odkloni besedo ali obliko, ki se začenja uporabljati v jeziku, in predlaga ustrežnejšo; sodeluje pri ustvarjanju novih izrazov; pomaga uveljaviti jezikovna sredstva, ki še niso prodrli, nedvomno pa imajo življenjsko silo; izloča sredstva, ki motijo proces sporazu-

mevanja (npr. *upravičen* v pomenu *opravičen* in obratno; *zavedla* v pomenu *zavedela* in obratno).

Nastane vprašanje, na kakšen način je mogoče normo v jeziku najzanesljiveje ugotavljati. Najprej moramo biti seveda pripravljeni priznati, da knjižna norma sploh obstoji, to se pravi, da je knjižni jezik formiran in ustaljen. Kar se slovenščine tiče, tega ni mogoče zanikati, če poznamo njeno zgodovino in njeno vlogo zadnjih sto ali sto petdeset let. Ne smemo se čuditi, če slovničarji včasih trdijo drugače; prav oni s svojimi neutemeljenimi in nasilnimi posegi v jezik normo ignorirajo in tako ustvarjajo videz razpuščenosti, ta pa naj bi jim spet dajala pravico do nadaljnjih samovoljnosti v tem začaranem krogu.

V knjižni normi se odraža jezikovni čut vsega kolektiva, vseh posameznikov, ki jim je knjižni jezik običajno komunikacijsko sredstvo. Jezikovni čut pa je, kot znano, pri ljudeh različen. To je sposobnost, hitro in točno ločiti pravilno od nepravilnega, primerno od neprimerne jezikovnega sredstva. Govorimo o razvitem, nerazvitem, izostrenem, otopelem jezikovnem čutu ali sploh o pomanjkanju jezikovnega čuta. Gre torej za lastnost, ki si jo je mogoče v večji ali manjši meri pridobiti. V človeku se razvija z jezikovnimi izkušnjami, to je s poslušanjem, branjem in lastnim uporabljanjem jezika ter z učenjem iz učbenikov in drugih jezikovnih priročnikov.

Na jezikovni čut posameznika, pa naj bo še tak poznavalec jezika, se potemtakem ne bi mogli povsem zanesti. Našemu pojmovanju knjižne norme je najbližji čut vseh v poštevek prihajajočih posameznikov, kolektivni jezikovni čut, vir za njegovo poznavanje pa je vsa kultivirana jezikovna praksa (ne praksa polpismenih ljudi!) v obdobju, katerega normo hočemo ugotoviti. Za to je potrebno široko ekscerpiranje literature (beletrije, časopisov, znanstvenih del ipd.), kar je dolgoletna naloga posebnih inštitutov. Na milijonih listkov zbran material pomaga jezikoslovcem odkrivati tendence in zakonitosti v jeziku ter splošno rabo jezikovnih sredstev.

Vendar se s tem ni mogoče zadovoljiti. Ljudje ne pišejo vedno tako, kakor jim narekuje jezikovni čut, ker se ozirajo na tradicijo in na avtoritete, poleg tega pa jim često popravljajo tekste razni brezdušni poklicni varuhi jezika, sužnji šolsko-pravopisniške manije mehaničnega prepovedovanja. Takó gradivo, ki nam ga nudijo knjige, ni najbolj veren izraz jezikovnega čuta njihovih avtorjev. Z drugimi besedami: slika splošne rabe ali uzusa, ki jo daje gradivo, se ne krije popolnoma s kolektivnim jezikovnim čutom. V dvomljivih in spornih primerih, na katere opozori jezikoslovec gradivo ali njegov lastni občutek, je zato treba izločiti morebitni zunanji vpliv. To se dá doseči z metodo posebnega anketiranja večjega števila smotrno izbranih posameznikov.

Rezultati takega postopka in proučevanja so v najvišji možni meri razbremenjeni subjektivnosti in zato tudi najsprejemljivejši za kolektiv, ki uporablja knjižni jezik. Njihova normativna vrednost je izven dvoma.

Drugačno pot zahteva le ugotavljanje pravorečne norme, ki se ne more naslanjati na pisani material, ampak zgolj na proučevanje kultivirane govornice, na ustni uzus. Kultura knjižnega govora je bila doslej pri nas deležna manjšega zanimanja strokovnjakov kakor kultura pisanega jezika. To je razumljivo, ker je tudi družbena vloga govora manjša od vloge knjige. Radio, televizija in domači film, poleg pogostejših drugih priložnosti, kjer je v navadi kultiviran govor, pa postavljajo pred nas neodložljivo nalogo, da pravorečni strani knjižne slovenščine posvetimo največjo skrb. Pravorečna norma je v našem jeziku ne-

izčiščena, zato bo njeno ugotavljanje združeno z mnogimi težavami. V takih primerih je prav, da sodeluje tudi zainteresirana javnost. Ves kompleks pravorečne norme (in isto velja za slovnično, leksikalno, stilistično) bi moral biti brezpogojno rešen pred začetkom izhajanja novega informativno-normativnega slovarja slovenskega knjižnega jezika, ki bo imel tudi pravorečna opozorila.

Kakor je razvidno iz doslej povedanega, ima jezikoslovec omejeno pravico poseganja v knjižni jezik. *Pridržana mu je le v primerih, kjer je jezik negotov, ustaljene knjižne prakse pa se ne more dotikati.* To je treba tembolj naglasiti, ker v naši jezikovni teoriji prevladujejo drugačna stremjenja. Stališče, da se na področju kulture knjižnega jezika ni mogoče ozirati na okus in voljo posameznih oseb, ampak da je treba iskati objektivnejših metod, je pri nas mnogo bolj staro, kakor pa bi sklepali po tem, kako nedosledno se upošteva. Sega namreč do samih začetkov našega slovničarstva.

Že Bohorič je bil v svoji slovnici 1584 mnenja, da je treba »ex communi usu rectissime loquendi, regulis depromptis* (predgovor, str. 18—19). Kopitar je svoj nazor izrazil v oceni Dobrovskega *Slovanke* leta 1814: »Kdaj bodo leksikografi in slovničarji razumeli, da so samo statistiki, ne pa zakonodajalci jezika: oboji morajo samo natančno zapisovati in opisovati, kaj je in kakšno je; svoje pogosto nezrelo in enostransko mišljenje, kako bi vsekakor bilo bolje, smejo pristaviti kvečjemu v opombah.« (Cit. po Levstikovem ZD VI, DZS 1956, op. na str. 272—273.) Levstik je v *Napakah slovenskega pisanja* 1858 to mesto, ki ga je dobil v Miklošičevi izdaji Kopitarja (Kleinere Schriften I, 1857, 287), vpletel v svoje razglabljanje in ga tako posredoval široki slovenski javnosti. Isto misel je izrazil Navratil v članku, ki ga je napisal po Miklošičevem naročilu: »Narodna raba mora biti zapoved vsakemu jezikoznancu, ki nima pravice sam ob sebi ničesar popravljati.« (SG 1859, 99—100). Podobno je trdil A. Aškerc v zvezi s pravopisno vojno, ki jo je izzval Levčev Pravopis: »Pisatelji ustvarjajo jezik, ne pa filologi in leksikografi. Ti poslednji imajo le nalogo, da iz gradiva, ki so ga nakopičili ustvarjajoči pisatelji, posnemajo obča pravila.« (LZ 1901, 401 v prip. ured.) V tem smislu je — med drugim — J. Tomišek zavračal Levčev Pravopis: »Jezikoslovec je le motrilec jezika; zapovedovati mu ne more, lahko pa ga podpira v njegovem razvoju, zato je treba razumeti prirodno strujo, v kateri plava, sicer se jezik jezikoslovca kmalu otrese.« (*Smeri našega pravopisa in pravorečja*. Lj. 1904, 20.) A. Breznik je pisal v neki kritiki Ilišiča: »Knjižni jezik je zgodovinski produkt in mu je sveto samo to, kar se je v njem faktično sprejelo in utrdilo — želje posameznikov mu niso mar!« (DiS 1913, 113—114.) Podobne izjave srečujemo še večkrat v njegovi obširni razpravi o Levčevem Pravopisu (DiS 1913—1915). Tudi pri A. Bajcu najdemo takšna mesta (gl. o tem JiS VI, 85).

Če bi iskali bolj sistematično, bi nedvomno lahko podali še več dokazov, da zagovorniki kriterijev, ki so vsaj načeloma utirali pot objektivnim pogledom na jezik, niso bili posebna redkost. Pripomniti pa je treba, da se jih v praksi potem tudi sami največkrat niso držali. To nas ne sme presenetiti: jezik je tako važen činitelj družbenega obstoja, da se spopadi raznih interesov pogosto prenašajo tudi na jezikovno področje. Tembolj velja to v razmerah, ki potiskajo jezikovna vprašanja v ospredje zanimanja, to je v času bojev za obstanek in afirmacijo naroda. Več kot umljivo je, da takšne okoliščine niso naklonjene

* Iz splošne rabe povzemati pravila najboljšega govora.

iskanju in uveljavljanju objektivnih kriterijev v jezikovnokulturnih prizadevanjih. Tako so tisti, ki so se ukvarjali z jezikoslovjem — Stritar, ki ga je jezila njihova samovolja, je nekoč rekel, da je pri nas vsak tretji človek jezikoslovec — hote ali nehote podpirali razne težnje z družbeno-političnim ozadjem v slovenski družbi: preganjali so germanizme, vsiljevali slavizme in jugoslavizme, zatirali hrvatizme, oživljali dobre stare čase, popuščali jari gospodi, povelicevali kmečko preproščino, svarili pred »tujo učenostjo«, sumničili vse novo, podlegali birokratski togosti. V takem ozračju so jezikovne polemike zagrizene in v njih je z jezikoslovnim dokazovanjem težko zmagati. Jezikovna teorija, ki se zavzema za objektivna merila, se kaj lahko izpostavi očitku, da je brezbrizna za nacionalne koristi.

Kljub bistveno spremenjenim razmeram po osvoboditvi se je ohranilo v naši jezikovni teoriji precej nekdanjih značilnosti. S tem se je njenim prejšnjim slabostim pridružila še ena — anahronizem. Vsi mogoči nejezikovni oziri nadevajo jeziku takšne spone, da je ves okoren in tog, namesto da bi sproščeno sledil razvoju družbe in tehnike. Nihče ni danes kos opozorilom in prepovedim slovničarjev, niti oni sami ne*, in tako smo stvar prignali do absurda, da se moramo slovenščine — kot je bilo že večkrat slišati — učiti kakor tujega jezika. Pritožujemo se zaradi skopo odmerjenih ur slovenščini v šolah in polpismenosti maturantov, ne pomislimo pa, da se »pravopisne« slovenščine ne bi naučili, tudi če bi bilo na razpolago desetkrat toliko ur. Ker se trati čas in energija za dopovedovanje, da je »pravilno« slovensko *prek* in ne *preko*, in za stotine in stotine podobnih slovničarskih in pravopisniških domislic, zaključí mlad človek izobrazbo, ne da bi se usposobil za gladko in adekvatno izražanje misli. Spričo tega ni čudno, da muči Slovenca manjvrednostni kompleks, kadar piše v svojem jeziku. In vendar je vsako opozorilo, da naj bi jezik služil svojemu namenu, ne pa muham slovničarjev, takoj avtoritativno zavrnjeno kot odpiranje vrat anarhiji ali pa proglašeno kratkomalo za likvidacijo knjižnega jezika (Vl. Pivko lani v NRazg).

Prva in najvažnejša sedanja naloga našega jezikoslovja je, da se otrese vpliva nekdanjih časov in ideologij, in da postane primarna, to je komunikacijska funkcija jezika končno že podlaga in izhodišče raziskavam na področju knjižne slovenščine. S tem bo zagotovljeno tudi spoštovanje principa tako imenovane splošne rabe. Le-ta je bistvenega pomena za ustaljenost, ki je prvi pogoj kultiviranega jezika. Zdaj so taka dela pri nas še v manjšini, žal pa novega Pravopisa ne moremo šteti mednje.

SP 1962 je sam najboljši dokaz, da prav subjektivistični značaj kriterijev, po katerih se ravna, vodi v anarhijo. Njegovi avtorji so se premalo poglobili v novejšo zgodovino knjižne slovenščine oziroma niso znali iz nje izluščiti pouka, da takšnih kriterijev ni mogoče uporabljati dosledno, ker prihajajo premnogokrat v kričeče nasprotje z živo knjižno prakso. Kakor se je dogajalo v preteklosti, so bili tudi avtorji SP 1962 prisiljeni zdaj tu zdaj tam odstopati od teh kriterijev. Tako se lahko široko uveljavlja okus in volja posameznika, ki si prilašča pravice zakonodajalca. Teh posameznikov in okusov pa je sodelovalo pri našem SP toliko, da zdaj vseh teh določil nihče ne more obvladati, niti avtor-

* V SP 1962 je v navodilih na str. 5 in 6 rabljen predlog *razen* v pomenu *poleg*, ki je v slovarju označen z najstrožjo prepovedjo. V članku A. Bajca *Še zadnjič o bravcu* (Delo, 5. 8. 1962) in v znanem *Sklepu* konference na SAZU (Delo, 7. 10. 1962), kjer je A. Bajec sopodpisan, beremo *izgovorjava*, kar je prav tako najstrožje prepovedano (nam. izgovarjava). Podobne »spodrsrljaje« bi našli tudi pri drugih avtorjih SP.

ji sami ne, kot smo videli. Anarhije ne preprečimo s tem, da predpise izdajamo, temveč s tem, da zagotovimo njihovo izpolnjevanje.

Preostane nam še, da na nekaterih primerih pokažemo nevzdržnost načel in metode našega SP.

SP 1962 se na dveh mestih sklicuje na tako imenovano zgodovinsko upravičenost: prvič na strani 5, kjer pravi, da so bile v Pravopis sprejete nekatere akcentske dvojnice, če so utemeljene »v zgodovinskem razvoju ali v knjižni rabi«, in drugič v zvezi z reformo bralec-bravec (str. 72). Ker je bilo o tem kriteriju že govora (prim. tudi v mojem *Problemu »bravca«*, SR XIV, 213 sl.), se ob njem ne bo treba mnogo zadrževati. Zgodovinski kriterij sloni na zmotni postavki, da so pravila, ki jih je za starejše faze jezikovnega razvoja ugotovila historična gramatika, obvezna tudi za današnji knjižni jezik. Kadar današnja raba ni v skladu s temi pravili, naj bi spremenili jezik, ne pravila. To načelo v bistvu mehanično prenaša mladogramatične nazore izpod konca 19. stoletja na sinhronično obravnavan knjižni jezik. SP se ga seveda ne more držati dosledno, ker bi prišel preveč navzkriž z jezikovno realnostjo, toliko pa vendarle, da občutno spreminja sliko dejanskega jezikovnega stanja. Tako je pod njegovim vplivom nastala reforma bralec-bravec, medtem ko se druga novost našega SP, dopuščanje dubletnih form v adverbialnih komparativih, nanj sploh ne ozira.

Ob omenjeni formulaciji na strani 5 se ponuja še vprašanje, kdaj so se avtorji SP odločili za historični princip in kdaj za splošno rabo, predvsem pa, zakaj jim je enkrat bolj všeč ta, drugič oni. Oba principa si namreč tako zelo nasprotujeta, da bi jima v enem in istem priročniku težko našli skupni imenovalec. Gotovo je le toliko, da navadno imenujejo na prvem mestu obliko, ki ni v splošni rabi, npr. pri samostalnikih na -aj (migljaj in migljáj, primánjkljaj in primanjkljáj, spotikljaj in spotikljáj, vzdihljaj in vzdihljáj) in -išče (krompirišče in krompiriše, zélišče in zeliše). Četudi je v knjižnem jeziku znana tendenca, da v raznih besednih kategorijah zmagujejo oblike s stalnim poudarkom, navaja SP resda obe obliki, vendar najprej tisto, ki je na umiku, npr. pri nekaterih glagolih na -ati in -iti (čákati in čakati, lepíti in lépiti; prim. Jakopin, *O glagolskih naglasnih dubletah*. JiS VIII, št. 7) ali pri samostalnikih tipa žena, kjer je končnopoudarjena genitivna oblika vedno prva (žena -é in -e), ne pa pri pridevniki (mlad -a -o in -ó -i -é -á).

Nič koliko oblik pišemo samo zato, da zadostimo njihovi historični ali — kakor tudi pravimo — slovnični pravilnosti. Glagol *želeti* in sestavljenke imajo v participu in glagolniku slovnično pravilne oblike želen, zelenje, poželen, poželenje, zaželen, zaželenje. Edino te oblike je zabeležil tudi Pravopis, toda naš jezikovni čut jih povezuje z *želja*, torej *zaželjen*, *poželjenje* itd. Glede tega je že pred več kakor sto leti povedal Navratil Miklošičevo mnenje: »Miklošič uči sam, da bi bilo, ‚poželenje‘ bolje kot ‚poželjenje‘, piše pa vendar ‚poželjenje‘« (SG 1859, 129), češ da je treba v živem jeziku pisati žive oblike. To stališče je potem s sklicevanjem na Miklošiča in z navedbo citiranega Navratilovega stavka na široko zagovarjal tudi A. Breznik v svoji razpravi *Razvoj novejše slovenske pisave pa Levčev Pravopis* (DiS 1913, 67 sl.). Značilno za naše razmere je, da razen SP 1935 kljub temu noben naš priročnik ne dovoljuje oblik *zaželjen*, *poželjenje* — niti Breznikov SP 1920 ne. — Podobno je kljub slovnično pravilno tvorjeni in edino dovoljeni obliki *izgovarjava* zaradi naslonitve na *govoriti*, *izgovor* vsesplošno v rabi *izgovorjava*. — Oblika *prsa*, gen. *prs* je v živem jeziku (tako je tudi v današnji knjižni češčini) edina v rabi, toda SP jo prepoveduje (°)

in predpisuje samo *prsi*. Župančič se v prevodu Prešernovega nemškega soneta (Prešeren, *Pesmi in pisma*, 87. Kondor) ni pomišljal napisati *ki sončna luč je mojih prs notrini*. — Glagola *tveziti* in *skubsti* kažeta tendenco, da preideta v četrto vrsto, kar pa SP prepoveduje, četudi so v slovanskih jezikih take selitve dovolj pogoste. Po SP naj bi bilo pravilno samo npr. *natvezel mu je in oskubena kokoš*. — Tendenca, ki je zlasti močna v povojni slovenščini in nič manj v drugih slovanskih jezikih, je nadomeščanje dvočlenskih poimenovanj z enočlenskimi. V času *železnega konja* je bila v rabi *železna cesta*, ki je bila potem zamenjana z *železnico*. Taki izrazi imajo več prednosti pred dvočlenskimi: so popolnoma jasni, jedrnati, bolj terminski in pripravnejši za izpeljavo novih besed (Plet. navaja npr. železnocestna družba, proga, postaja). Medtem ko je npr. v SP 1935 samo oddajna postaja, preiskovalni sodnik, vozni list, ima SP 1950 že oddajnik, preiskovalec, vozovnica, ne pozna pa še izrazov dokumentarec, dolgo-progaš, gledališčnik, reaktivec, strešnik, žvečilec ipd., ki jih najdemo šele v SP 1962. V zadnjih letih pa so nastali spet novi izrazi, npr. pralnik = pralni stroj, pločevinka = pločevinasta škatla, kratkometražnik = kratkometražni film ipd., ki jih SP 1962 še ni utegnil zabeležiti. To dokazuje, kako hitro se v današnji knjižni slovenščini (še bolj pa v pogovorni) množijo enočlenski izrazi na račun dvočlenskih. Historična gramatika je ugotovila pravila, po katerih se tvorijo v slovenščini zloženke, ker pa hodi jezik danes včasih svoja pota, pri čemer se oddaljuje od ljudskega zgleda, jih skuša SP — spet nedosledno — razvezovati v več besed. Zaradi omenjene tendence v jeziku je to popolnoma jalov posel. Bodočnost ima *avtocesta*, ne pa *avtna cesta* ali *avtomobilska cesta*, kakor misli SP. *Obratovodja* ne bo postal *vodja obrata*, kakor svetuje SP, ki pa ne nasprotuje izrazom kolovodja, pevo- in zborovodja, poslovodja, strojevodja. *Postajenačelnika* ne bo nadomestil *postajni načelnik* in *predgovornika* *prejšnji govornik*. Tudi *predjed* (→ prva, začetna jed), *predtekma* (kurz. uvodna tekma!) ipd. bodo ostale kakor *predsezona*, ki jo je moral SP dovoliti, ker si ni mogel izmisliti nobenega nadomestila zanjo. Pravila, da naj ne pišemo skupaj sklopov, ki sestojijo iz tujke in domačinke, ni mogoče izvajati dosledno. SP predpisuje elektroenergija, elektrotehnika, toda elektro gospodarstvo, elektro vod → električni vod. V prizadevanju, da bi le ostal v mejah pravil o zloženkah, jih SP često razvezuje tako, da dobijo drugačen pomen ali postanejo papirnate: *predsoba* (kurz. prednja soba), *protidokaz* (nasprotni d.), *protisila* (nasprotna s.), *protistrup* (nasprotni s.), *protiusluga* (nasprotna u.), *protivrednost* (nasprotna v.) itd. — SP 1962 predpisuje izreko polglasnika za praslovanski redukcijski vokal v prvem zlogu besed s *se-*, npr. sedaj, sedanjik, sedanjost, segniti sestati, sestaviti, sestradati, sestreliti, sesuti, sezidati, seznaniti, sezuti, sežgati itd. Po historični gramatiki more stati tu samo polglasnik, najbrž vsi — ne le Štajerci — pa izgovarjamo kratek širok e. Ali je tak izgovor pod vplivom črke ali pa pod vplivom besed, kjer je e po historični gramatiki upravičen (sedeti, sejati, sekira, seliti ipd.), ni važno; verjetno je vplivalo oboje. Nikakor pa SP ne bi smel iti mimo dejstva, da e resnično izgovarjamo.

Slovar ima sicer štiri znamenja za prepoved, a nobenega za zastarele besede. Samo izjemoma je pojasnjeno, da je npr. *plunka* starejši izraz za harfo ali da ima prihodnjik glagola *biti* tudi starejšo obliko *bodem, bodeš...*, kopica pa je primerov brez primerne označbe. Že v prejšnjem stoletju so *bukve* nehale biti nevtralna beseda in pomenijo danes samo še staro knjigo z malce ironičnim

prizvokom (sanjske bukve). Zato nikakor ne moremo biti zadovoljni s kratkim dostavkom *knjiga*. Podobno ima *bukvar*, *bukvarna*, *bukvovez* itd. — Nekako v istem času, ko je *knjiga* nadomestila *bukve*, je *železno cesto* izpodrinila *železnica*; *kčasi* (v kurz. *takoj*) živa duša več ne rabi, sploh brez vsakega dostavka pa je ostala vrsta zastarelih besed, npr. dušeslovec, dušeslovje, majnik, vozataj itd. — Celo besedam, ki so v današnji knjižni slovenščini edino ali skoro edino v rabi, so včasih v kurzivi dodani zastareli izrazi. Pri geslu *član* stoji v kurzivi *ud* in pri *članarina* stoji *udnina*. Ležeči tisk pomeni v SP razlago ali pa boljši izraz. Eno in drugo je v tem primeru nemogoče: ne moremo vendar splošno znanih besed tolmačiti z manj znanimi, zastarelimi izrazi, in ne moremo svetovati nesporno zastarelega izraza namesto edino rabljenega. — Tako bi lahko še dalje naštevali: *nečak* in *nečakinja* imata v kurzivi zastarela izraza *stričnik* in *stričnica*, za *protin* je *udnica*, *skrnina*, *filozofija* je *modroslovje*, *prisrčen* je *presrčen* itd. — Pri glagolu *pošteti* je v kurzivi *čislati*. Prvega sploh malokdo pozna, piše pa samo L. Legiša, drugi pa zastareva, ker se danes splošno rabi *ceniti*, *spoštovati*.

Medtem ko si SP 1962 dovoli neobičajno razkošje, da na štiri načine prepoveduje, pa taisti priročnik, namenjen praktični rabi, nima prepotrebne in jasne kvalifikatorja pri besedah, ki danes niso več žive ali prihajajo iz rabe, in tako izkrivlja sliko našega današnjega jezika. To se seveda ni zgodilo po naključju. Za dvoumnim ležečim tiskom in neoznačenimi mrtvimi izrazi se skriva in prikriva puristični nazor, da so starinske besede žlahtnejše od sodobnih.

Še bolj kakor vračanje v stare čase je škodovala našemu priročniku druga puristična značilnost, favoriziranje tiste jezikovne plasti, v kateri je pustila civilizacija najmanj sledov. To je jezik »rovt«, kakor ga imenuje Prešeren v *Novi pisariji*, ko se norčuje iz purizma tedanjih janzenistov. Puristi se nočejo sprijazniti z dejstvom, da knjižna slovenščina že davno ne služi več samo pouku kmeta, ampak ima raznotere funkcije, ki zahtevajo primeren jezikovni izraz. Že 1833 je Čop pisal Čelakovskemu: »Ti ljudje mislijo, da je jezik že zadostno dograjen, če lahko pišejo v tem jeziku katekizme in molitvenike.« (Čop, Izbrano delo. Cv. iz dom. in tujih logov. 1935, 38—39.) In podobno v abecedni vojni: »Njim se zdi opravljeno že vse, če kmečko govorico, kakršna je, čim natančneje prenesejo v knjigo. Zato rabijo v svojih spisih izraze in rečenice, ob katerih se spatika celo zdravi čut kmeta samega, ker pogaša izraza, ki bi bil dostojanstvu predmeta primeren.« (Istotam, 50—51.) Puristi izenačujejo »ljudski« in knjižni jezik, to se pravi, priznavajo samo »ljudski« knjižni jezik, vse drugo jim je manj vredna naplavina, ki jo je v jezik zanesel tok kulture in civilizacije. Takšno stališče pa ima za vrednotenje knjižnega besednega fonda daljnosežne posledice.

Našemu Pravopisu ni podlaga za vrednotenje stilno neoznačena knjižna slovenščina, tisto, kar občutimo kot nevtrarno jezikovno sredstvo, marveč — nedosledno seveda — jezik, kakršnega pišejo v ljudskih povestih. Zato ima SP za potrebno npr. vezniku *kajti* dostaviti *lit.*, češ da je to literarna beseda (ne ljudska), in v kurzivi sledi *zakaj*, ker kot boljši (tj. ljudski) izraz. Oznaka lit. (= literarno) je v SP nesmiselna, saj je to slovar knjižnega, to je literarnega jezika, ne pa morda stila ljudske povesti. Ta »ljudski« vidik je botroval tudi reformi bralec-bravec. A. Bajec jo namreč v svoji polemiki brani med drugim takole: »Kdor priznava, da v narečju in pogovornem jeziku izgovarjamo poslušavc, ne more končnice prepisati v knjižni jezik drugače kakor poslušavec...«

(Še zadnjič o bravcu. Delo, 4. 8. 1962.) Po drugi strani pa prinaša SP 1962 polno lokalizmov (gl. spredaj, str. 105), ki bi morali biti vsaj okvalificirani, če so že bili sprejeti v priročnik knjižnega jezika. Neredko tudi predstavlja kot enakovredne knjižne in narečne (oz. pogovorne) oblike, npr. pri pomožniku *biti* (bosta in bota, boste in bote, bodo in bojo), pri glagolu *vedeti* (vedo in vejo) itd., kar prav tako ne bi smelo biti. Težko je razumeti, zakaj so avtorji SP sicer čutili potrebo, da označijo veznik *kajti*, brez vsakega znamenja ali komentarja pa so pustili izraze in zveze, kot so npr. cmokniti v lužo, cmokniti koga na usta, mulec, mulci zbijajo žogo, mularija, mulast, rit, iti po riti k maši, ritast, sranje, to so ga srali itd. Morda zaradi njihove »ljudskosti«. Nikakor ni mogoče samo naštevati *motor odpove, se ustavi, crkne*, kakor beremo v SP, ker te zveze niso enakovredne, ampak je zadnja stilno označena. Če imamo pod *cucek* v kurzivi (*mład*) pes, kar naj bo recimo razložitev, je to premalo, ker si izraza nista povsem enakovredna, nista v vsaki vrsti teksta ali govora enako primerna.

Posebno poglavje so v zvezi z »ljudskim« vidikom zemljepisna imena. SP 1962 se postavlja pri imenih za gore in vode na pravilno stališče, da naj se pišejo tako, kakor se v knjigi in govoru splošno rabijo (str. 40), torej *Prisank* in ne *Prisojnik*, kakor so zahtevali nekateri kritiki. Etimološki princip bi nas odvedel včasih predaleč stran od današnje oblike, saj bi morali npr. namesto *Kofce, Ponca, Šmarna gora* pisati *Klopce, Poldnica, Marijina gora*. Ne moremo pa se naslanjati na krajevne posebnosti v posameznih oblikah in izpeljankah krajevnih imen. To sicer lahko trdi tudi SP 1962 (str. 40), vendar dopušča nekatere »ljudske« oblike kot dvojnice ali pa sploh kot edine. Tako naj bi bil npr. h krajevnim imenom Beltinci, Cerklje, Dutovlje, Gorje, Radenci gen. tudi iz Beltinec, iz Cerkljan, iz Dutovljan, iz Gorjan, iz Radinec; prebivalci Dutovelj, Rakeka, Smlednika naj bi se imenovali samo Dutovci, Rakovci, Smlejci in Smlejčani, prebivalci Veržeja pa Veržejci in Verženci, pač pa ima SP npr. za prebivalce Raščice samo knjižno obliko Raščičani (Levstik v *Napakah* pravi, da govorijo domačini *Raščan*); pridevnik se glasi po SP dutovski, smleški in smlejski in smledniški, rakovski (Rakek), raški (Raščica, Raka, Rače) ipd. Take neknjižne oblike ne spadajo v noben slovar knjižnega jezika, ker povzročajo kvečjemu zmedo. Razen domačinov nihče ne more spoznati izhodiščne oblike, po zgledu oblik Beltinec, Cerkljan ipd. pa bi morda Dolenjci hoteli uveljaviti obliko *na Ortneki, na Pugledi* itd., skratka vsak dialekt kaj svojega. Knjižna slovenščina ima svoj lastni morfološki sistem, ki ga je treba brezpogojno spoštovati, saj je trajalo cela stoletja, preden si ga je zgradila.

Predvsem pa »ljudski« vidik — kakor smo že lahko spoznali iz nekaterih primerov — ne upošteva razdrobljenosti jezika v plasti in stile, ki je značilnost razvitega, družbeno pomembnega jezika. Očividno je imela slovenščina že v Prešernovem in Čopovem času stilno označene besede (prim. tudi npr. razmerje *dohtar — doktor* v pesmi in v naslovu zbirke Prešernovih poezij), naš Pravopis pa se še danes ni sprijaznil s tem. Zato ne razvršča besed po njihovi stilni vrednosti, ampak se poslužuje metode prepovedovanja. *Vsaka beseda in oblika pa je pravilna, če je rabljena v tisti vrsti sporočila, kjer je običajna*. To dejstvo prizna naš SP samo pri ljudskih izposojenkah, kar je popolnoma v skladu z njegovim »ljudskim« značajem. Ta vrsta besed je opremljena z zvezdico, ki pomeni, da »sodijo predvsem v pogovorni jezik in v realistično pripoved« (str. 6). Naš priročnik jih je zbral nešteto, npr. boglonaj, drat, fajfa, glaževina, kanclija, kanta,

keber, kifelj, klapa, kloster, kovter, lampa, planka, sovdat, šomošter, špaga, špasen, špital, šterna, žida itd. Tako je postal SP tudi slovar ljudskih izposojenk, kar je nenavadno za priročnik, kakršen je naš. Pri tem seveda spet ni dosleden, kajti kljub množici takih gesel, je to samo nekak izbor, ki mu ne vemo ključa, saj manjkajo npr. flaša, glaž, kamerad, kišta, knof, kufer, kunšten, šlajer, šnops, štala, štenga itd. Nekatere ljudske izposojenke imajo samo v kurzivi dodan drug izraz, npr. cuker, cukrarija, cvek, klafati, mežnar, oflikniti, šlatati itd., druge preganja s puščico, npr. stelaža, štorija (→ storija; geslo *storija* pa je zaznamovano z zvezdico!) itd., ali z ničlo, npr. cviren, flika, iti v franže, gurta, hohštapler, šmir, štant, štih ipd.

Tako se je zapletel SP v protislovja, iz katerih se rešuje samo z avtoriteto zakonodajalca, ki odloča o pravilnosti in nepravilnosti besed. Toda to še ni vse. Navedene ljudske izposojenke sploh niso last knjižne slovenščine in torej v naš Pravopis ne spadajo. V knjigi jih srečujemo le izjemoma, in to samo v umetniški literaturi, kadar hoče avtor z njimi doseči poseben učinek. Morebiten ugovor, češ da so v pravopisnem priročniku prav zato, da bi jih lahko označili kot slabe, je čisto brez osnove. Mnogo lažje je namreč tako, kakor delajo drugod po svetu: navajajo tiste besede in oblike, ki so v skladu s sodobno knjižno normo, in s tem je vse ostalo prepuščeno preudarku posameznika.* Slovarji, ki imajo nalogo besedni zaklad knjižnega jezika inventarizirati, pa z oznakami za frekvenco in pripadnost stilu, stroki ali jezikovni plasti zažostno določujejo mesto in vrednost jezikovnih sredstev, ki jih izkazuje knjiga in kultivirana govorica kakega časa.

Naš Pravopis si je izbral pot, ki se je ne more držati dosledno, ker vodi v brezdanjost, vrhu tega pa podpira samovoljnost njegovih avtorjev. Če so bile sprejete v SP neknjižne ljudske izposojenke, bi morala biti upoštevana tudi druga potencialna jezikovna sredstva knjižne slovenščine: arhaizmi in jezikovni inventar lokalnih in socialnih narečij. Tak slovar bi zavzel velikanski obseg, za potrebe knjižne prakse pa bi bil brez pravega pomena. SP 1962 prinaša sicer precej lokalizmov, razne arhaizme, vulgarizme, ki jih še nismo brali v knjigi, in žargonske izraze, vse to pa enako kakor ljudske izposojenke brez sistema in želje po izčrpnosti.

Če imajo ljudske izposojenke in najrazličnejše »ljudske« besede, ki stoje bolj ob robu ali izven knjižne slovenščine, privilegij, da so bile sprejete v SP, kjer se včasih niti ne ločijo od besed standardnega knjižnega jezika, pa veljajo za tujke in knjižne izposojenke drugačna merila. Le-te je sicer SP tudi zabeležil, saj jih je moral, če so last knjižne slovenščine; ker pa niso tipične za »ljudski« jezik, nas skuša s svojimi znamenji za prepoved navadno od njih odvrniti. Kar se tujk tiče, jih je naš SP zbral za cel slovar. Omembe in hvale vredno je, da se za vsako trudi najti čimboljšo razlago, čeprav nas vselej ne zadovolji popolnoma (npr. forsirati: tiščati, vsiljevati, siliti, prenapenjati; inkomodirati: nadlegovati, motiti, sitnosti povzročiti). To ni nič čudnega, saj rabimo mnogo tujk prav zaradi tega, ker nimamo zanje dobrega domačega izraza. Hujše je to, da SP nekatere kljub temu izrecno prepoveduje, na primer obe omenjeni, in pa to, da jih sploh prepoveduje, ene bolj, druge manj (gl. o tem na str. 50 tega letnika JiS).

* Nemogoče in nesmiselno bi bilo navajati vse napake, na katere naletimo v praksi. Kljub temu, da prinaša naš SP ogromno prepovedanih oblik, pa manjkajo npr. bdeti, čepinja, črevej, dedščina, mazinec, trenotek, tucat, zopern, gen. pl. konjev itd.

Naš priročnik kaže presenetljiv odpor do slovanskih izposojenk, med katerimi so srbohrvatske najštevilnejše. Tu niso mišljeni izrazi, ki se zaradi naglice vtihotapljuje prevajalcem pri časopisih in ki jih kot neslovenske odklanjamo (letni odmor, pregovori so zastali ipd.), temveč izposojenke, ki so že davno prodrle v slovenščino in se tu tako udomačile, da se razen jezikoslovcev nihče ne zaveda njihovega izvora. SP jih — brez jasnega kriterija — bolj ali manj strogo prepoveduje. Tako so z ničlo prepovedani npr. iztrošen, neumoren, zaviseti itd., s puščico npr. nadoknaditi, plamteti, prisostvovati, ruševina, umesten, umotvor itd., ali pa je v kurzivi drug izraz, npr. beda *revščina*, bodočnost *prihodnost*, hraber *pogumen*, novinar *časnikar*, razlika *razloček*, točen *natančen*, zločin *hudodelstvo* itd. Ker v teh zadnjih primerih nikoli ni tudi obratno (*revščina beda* itd.), naj bi torej dostavki v kurzivi res pomenili boljši izraz. Toda naš SP se ne zadovoljuje s tem, da prepoveduje besede, za katere imamo tudi »ljudske« sinonime. Medtem ko smo videli, da npr. ljudsko izposojenko *drat* za določeno vrsto pripovedi dovoljuje, pa prepoveduje udomačene knjižne izposojenke slovanskega izvora in jih nasilno, tj. brez opore v praksi »slovenizira« (npr. neprodušen → nepredušen, neprepusten; oklevetati → obreči, ogrditi; ⁰potvorba = ponaredek, poleg tujke falzifikat!) ali pa predlaga neprimeren domač izraz. Vsakdo ve, da npr. *slika* ni isto kakor *podoba*, *pojavn* ni prikazen, *pojavn* ni prihod, navzočnost, nastop, prikaz, *značilen* ni pomemben, poseben, ampak karakterističen. SP meni, da je *Jud* boljši izraz kakor *Žid*, četudi se je prvi iz današnje rabe že skoro čisto izgubil in se drži v glavnem samo še v nabožnih tekstih. *Pregaziti* v zvezi p. deželo, množico je prepovedano z ničlo. Namesto tega se priporoča *pogaziti*, *potepati*, *uničiti*, *zatreti*. Toda med *pregaziti* in *pogaziti* je isto razmerje kakor med *preplaviti* in *poplaviti*. Predpona *pre-* pomeni več kakor glagol *s po-*, ker vključuje tudi razsežnost. *Uničiti* in *zatreti* pa se še bolj oddaljujeta od pomena *pregaziti*. Za *opobornik* ima SP *bojovnik (za kaj)*, *zagovornik (česa)*, *branivec*. Toda ti trije izrazi ga ne morejo nadomestiti. Prvi je več, druga dva pa manj kot *pobornik*. Namesto *prekiniti* naj bi pisali *pretrgati*, *prenehati*, *ustaviti*, *zapreti*. Toda medtem ko pomenijo ti štirje izrazi zaključek nekega dejanja, pa prekinitvev navadno samo začasno zmoti njegov potek: prekiniti vožnjo, igro, prekinjati govornika, prekinitvev toka. *Razgovor* bi SP in radio rada zamenjala za *pogovor*, čeprav pomeni prvi izraz razpravljanje, drugi pa pomenek, kramljanje, npr. med razgovori obeh delegacij je prišla do izraza identičnost stališč. Tako bi lahko naštevali brez konca in kraja.

Omenjene besede slovanskega izvora, ki jih SP tako ali drugače odklanja, niso v slovenski knjigi šele od včeraj. Zabeležil jih je že Pleteršnik v svojem slovarju pred 70 leti (razen *pojavn*, *pobornik* in *pregaziti*), deloma pa še starejši leksikografi. Imajo torej že davno svoje mesto v knjižnem jeziku in bi bilo njihovo opuščanje siromašenje našega besednega zaklada. Mirno lahko trdimo, da se doslej še v nobenem našem jezikovnem priročniku niso uveljavili puristični nazori tako na široko kakor v SP 1962.

Doslej obravnavane prepovedi našega Pravopisa se dajo pojasniti z določenimi načeli njegovih avtorjev. Videli smo, da ne vzdržijo kritike in da bi dosledno vztrajanje pri njih odvedlo avtorje predaleč od živega knjižnega jezika. Toda zakaj prepovedujejo npr. *glavna vrata* → *vélika vrata*, na vrat na nos → na pete na glavo ipd.? Težko bi našli drugačno razlago, kakor da delajo to iz golega veselja do prepovedovanja.

Takšen priročnik ne more biti normativen in tudi njegova praktična vrednost je zelo omejena. Po nepotrebnem dela učenje slovenščine težko, ovira njen razvoj in povzroča neenotnost in zmedo*, predvsem pa ne daje prave slike besednega zaklada našega knjižnega jezika. Lahko je kvečjemu nedosegljiv in neuresničljiv ideal za tiste, ki verjamejo, da so njegovi kriteriji in metode najboljši in najsodobnejši.

* Pred kratkim sem čisto slučajno dobil v roke korekturo krajšega teksta s popravki lektorja (ali lektorice) v neki ljubljanski založbi. Jezikovne korekture sem si izpisal in jih podajam v oklepajih. Ničesar ne dolžim tistega, ki je tekst popravljal, ker se je bolj pravično jeziti na tistega, ki tepe, kakor na palico. Torej: ko končno (nazadnje) ne bodo več potrebna; in končno (nazadnje) so na visoki mizi ležali kosi; nato je dovršil (dokončal) še šest razredov; končno (nazadnje) pa; v polni (ostri) svetlobi; predstavniki (zastopniki) krajevne oblasti; končno (nazadnje) je nekdo vprašal; (končno (naposled) pa le brez nejevolje nadaljuje; ko je končno (naposled) znova odprla oči; nejevolja (nevolja); neprestano (kar naprej); neprestano (neprenehoma); čez čas so se pojavili (pokazali) na hodniku; ko je vpitje pojenjalo (ponehalo); s petnajstimi tamošnjimi (tamkajšnjimi) Židi; je služila (stregla) temu namenu; kako smotno (premišljeno) sta bila prilagojena; temveč obratno (narobe); kdo bi se predajal utvaram (praznim upom); da je pridobivala pristaše (privržence) med izvržki; neprestano (neprenehoma); ko je vzplamtela (vzplamnela) vojna; končno (nazadnje) pa povzročil; kot glavna predstavnica (zastopnica) realistično psihološke proze.

Bratko Kreft

KRLEŽA IN CANKAR

Že mladi Krleža je dobro poznal slovensko književnost. O tem priča več odstavkov v njegovem literarno-publicističnem delu. Da mu je šlo v času »Plamena«, prve jugoslovanske revolucionarne revije po oktobrski revoluciji, ki jo je izdajal skupaj z Avg. Cesarcem (1919), za napredno-literarno in politično-revolucionarno revijo, ki bi zajela v sebi tudi najnaprednejše ljudi iz srbskega in slovenskega sveta, pričata tudi dve imeni iz slovenske književnosti, ki ju najdemo zastopani s svojimi prispevki v »Plamenu« — Fran Albrecht in Anton Podbevšek. Prvi je objavil v »Plamenu« pesem »Iz bojnih ritmov«, drugi pa pesem »Nočna tragedija s kaptolske ulice«. Obe sta objavljeni v slovenskem jeziku.

Največ zanimanja je mladi Krleža posvetil Cankarju. Kakor Krleževa polemika z ravnateljem zagrebške drame Bachom, ga je moral še prav posebno privlačevati Cankar-polemik, ki je bil tudi hude boje s slovenskim gledališčem, ko je imel v njem glavno besedo Fran Govekar. Govekar ni bil književnik brez nadarjenosti, v začetku je celo koketiral na levo, toda manjkal mu je etični kompas. Zato je bil tipični malomeščanski konformist, ki je zastopal v gledališču ozko malomeščansko utilitaristično smer, s katero se je Cankar moral spopasti, če se je hotel uveljaviti tudi kot dramatik. Podobno je bilo razmerje med mladim Krležem in Bachom. Cankar je svojemu sporu z gledališčem in Govekarjem posvetil celo knjigo, ki nosi simboličen naslov »Krpanova kobila.« Ko so igrali Govekarjevo dramatizacijo Levstikovega »Martina Krpana« (pravzaprav ni dramatizacija, marveč slaba »ljudska igra« po Levstikovem mojstrskem delu), so na oder postavili tudi neko fijakersko kobilo, ki je pri malomeščanskem in meščanskem občinstvu zbudjala veliko zanimanje in za Cankarja simbolizirala klavrní nívó gledališkega vodstva, oficialnih slovenskih literarnih